

ФАКТОР ЧАСУ В ЦИВІЛЬНИХ МАТЕРІАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ. ОСОБЛИВОСТІ ОХОРОННО-ПРАВОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ.

Гуйван П.Д.,

професор Полтавського інституту бізнесу,

к. ю. наук, заслужений юрист України.

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>

Гуйван П.Д. Фактор часу в цивільних матеріальних правовідносинах. Особливості охоронно-правового зобов'язання.

Дана наукова стаття присвячена дослідженню важливого питання про сутнісні та темпоральні характеристики регулятивних та охоронних цивільних правовідносин. В роботі доводиться, що фактор часу по-різному впливає на сутність і саме існування як регулятивного, так і охоронного правовідношення. Проведено порівняльне дослідження строку їхнього існування, визначено схожі та відмінні риси. Відмічено, що на відміну від усталених механізмів регулювання часових вимірів взаємодій при непорушеному стані, при науковому постулюванні строків існування/здійснення охоронно-правових повноважень виникають численні проблеми. І перша з них, це те, що переважна більшість дослідників практично ототожнюють строки здійснення захисту порушеного суб'єктивного права з позовною давністю. Тож, автор обстоює тезу, що позовна давність і строк здійснення охоронного права далекі не одне й те ж саме. Лише реалізацією домагання не обмежуються охоронні повноваження особи в разі порушення її прав. Якщо особа здійснила своє позовне право, пред'явивши позов до суду протягом давнісного строку, це означає, що вона отримала можливість реалізувати своє охоронне право вимоги до несправного боржника за допомогою державного примусу. Якщо ж ні, то її охоронне право все одно продовжуватиметься хоча і без здатності до примусового виконання. Але, у будь-якому разі, незалежно від того, обрав віритель судовий чи позасудовий спосіб захисту свого порушеного матеріального права, тривалість примусової чи добровільної реалізації його охоронних повноважень не підпадає під вплив давнісного інституту. Відтак в роботі пропонуються шляхи вирішення проблеми розмежування охоронних строків, надавши різних визначень та правового забезпечення періодам реалізації охоронного правовідношення, котре виникає внаслідок та в момент правопорушення, та елементу даного права – позовному домагання, здійснення якого забезпечує належний результат із застосуванням державного примусу. Зроблено пропозиції щодо систематизації матеріальних строків, виходячи із наслідків їх впливу стосовно можливостей реалізації правового статусу носія.

Ключові слова: за давності, охоронно-правове відношення, темпоральні чинники.

Guyvan P.D. Time factor in civilian material legal relations. Features of the security and legal obligation.

This scientific article is devoted to the study of an important issue on the essential and temporal characteristics of regulatory and protective civil legal relations. In operation it is necessary that the factor of time in different ways affects the essence and existence of both regulatory and protected legalization. A comparative study of the term of their existence is carried out, similar and excellent features are identified. It is noted that in contrast to the established mechanisms for regulating the time measurements of interactions in an undisturbed state, with the scientific postulation of existence / implementation of security and legal powers there are numerous problems. And the first of them is that the overwhelming majority of researchers practically identify the terms of protection of violated subjective law with a lawsuit. So the author advocates the thesis, the lawsuit and the period of protection of protection rights are not the same. Only the realization of claims are not limited to the security of the person in case of violation of its rights. If a person made its own law, presenting a lawsuit for a court period, which means that it has been able to realize its security rights requirement for a faulty debtor by means of state coercion. If not, then its security right will still continue although without the ability to enforce. But, in any case, regardless of whether the belief of the judiciary or an extrajudicial way to protect its impaired material law, the duration of compulsory or voluntary realization of its security powers does not fall under the influence of a different institute. Therefore, ways to solve the problem of distinguishing security terms, providing various definitions and legal provision of periods of implementation of security regulations, which arises as a result of and at the time of the offense, and the element of this

law - the claim, which provides an appropriate result with the use of state coercion. Proposals for systematization of material terms are made, based on the effects of their expiration regarding the possibilities of implementing the legal status of the carrier.

Key words: initiation, security and legal relationship, temporal factors.

Вступ. Актуальність темпоральних питань для юридичної науки впливає, в першу чергу, з того, що всі об'єкти вивчення та регулювання (правовідносини) розвиваються в часі, мають динамічний характер. Відтак, їхня тривалість відноситься до тих параметрів, які визначають та формують юридичну природу того чи іншого правового явища. Регулювання строків є традиційним правовим механізмом, що має притаманний лише йому спосіб впливу на перебіг взаємин у соціумі, що мають правове оформлення.

Постановка проблеми. У сучасній цивілістичній літературі вже мало хто виказує сумніви щодо поділу правовідносин на регулятивні та охоронні. Цілком очевидно, що від моменту правопорушення виникає нове, відмінне від попереднього правовідношення, спрямоване на захист регулятивного права. Таке охоронне відношення носить зобов'язальний характер (на відміну від охоронних правовідносин, котрі завжди мають зобов'язальну природу, регулятивні можуть бути і абсолютними), має свій суб'єктний склад в особі управленої та зобов'язаної осіб. Відтак згідно з даною систематизацією видається адекватним ситуації поділ цивільно-правових строків на регулятивні та охоронні. У літературі вказаний поділ поки що не є загальнови-знаним, натомість, вельми популярною визнається розмежування темпоральних характеристик, що опосередковують дані взаємини, на строки здійснення суб'єктивних прав і виконання обов'язків та строки захисту цивільних прав. Перші з них у літературі прийнято пов'язувати із здійсненням регулятивних повноважень та обов'язків, другі – з реалізацією охоронних [1, с. 5]. Вказаний поділ є значною мірою штучним, позаяк строки позовного захисту права теж, за великим рахунком, є періодами здійснення охоронного суб'єктивного матеріального права. Утім, така класифікація може бути прийнятною, якщо, звісно, вона застосовується з метою сутнісного розмежування регулятивних та охоронних темпоральних чинників.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. У цивілістиці, котра є однією з наук, що надає правове регулювання суспільних взаємин, існує багато досліджень, пов'язаних з темпоральним впливом на встановлення, здійснення, захист суб'єктивних матеріальних прав особи. Достатньо навести лише праці І.Є. Енгельмана, О.Л. Боровиковського, М.А. Гурвича, М.Я. Кириллової, В.В. Луця, В.П. Грибанова, Є.А. Крашеніннікова, Л.Г. Вострикової, К.Ю. Лебедевої та інших. Разом з тим, акценти переважно робилися та продовжують робитися на дослідженні лише тих інститутів, котрі мають нормативне закріплення у Цивільному кодексі. Так, у літературі досить серйозно обговорюються проблеми позовної давності, останнім часом приділяється більше уваги відновленому інституту набувальної давності. В той же час, інші питання залишаються менш вивченими, ціла низка з них продовжує бути дискусійними. Потребують глибокого теоретичного аналізу, зокрема, такі напрямки, як визначення правової природи цивільних строків, напрацювання єдиних закономірностей їх правового регулювання, значення конкретного терміну в межах тривалості строку, встановлення об'єктивних відмінностей окремих видів строків, виходячи з їхньої сутності та правової мети застосування. На дослідження цієї проблематики і **спрямована дана праця.**

Виклад основного матеріалу. Фактор часу по-різному впливає на сутність і саме існування як регулятивного, так і охоронного правовідношення. Зрештою, оскільки безперечним є існування регулятивних та охоронних цивільно-правових повноважень особи, логічним стає порівняльне дослідження строку їхнього існування. Інакше кажучи, маємо прийти до висновку, що позаяк упродовж здійснення матеріальних взаємин у регулятивному та охоронному порядку відбуваються різні за юридичною сутністю цивільно-правові взаємодії, їхні темпоральні характеристики теж мають не однакове регулювання. Втім, між цивільно-правовими строками, упродовж яких реалізуються відповідні матеріальні повноваження їхніх носіїв, попри наявність відмінностей, існують і схожі чинники. Це пояснюється, в першу чергу, загальним характером темпорального регулювання, схожістю відповідних взаємодій, зрештою, об'єктивністю руху часу. Відтак, проаналізуємо схожість та відмінність означених часових проявів у регулятивних та охоронних матеріальних взаємодіях.

У нашій цивілістиці практично немає різнобачень щодо призначення строків, які регулюють регулятивний розвиток правовідношення. Це – час для здійснення суб'єктивного права у нормальному режимі, забезпеченому змістом взаємин, котрий встановлений сторонами чи законодавством. Натомість, проблеми виникають при науковому постулюванні строків існування/здійснення охоронно-правових повноважень. Переважна більшість дослідників у якості таких називає позовну давність [2, с. 10-11; 3, с. 10]. Та, насправді, це не зовсім так. Не важко помітити, що позовна давність і строк здійснення охоронного права далєбі не одне й те ж саме. Дійсно, нічим іншим, як підміною понять, а, за великим рахунком, - хибністю усієї доктрини слід

визнати фактичне ототожнення поняття охоронно-правового повноваження, яке виникає з правопорушення, і матеріального права на позов (домагання). Слід зазначити, що лише реалізацією домагання не обмежуються охоронні повноваження особи в разі порушення її прав. Якщо особа здійснила своє позовне право, пред'явивши позов до суду протягом давнісного строку, це означає, що вона отримала можливість реалізувати своє охоронне право вимоги до несправного боржника за допомогою державного примусу. Якщо ж ні, то її охоронне право все одно продовжуватиметься хоча і без здатності до примусового виконання. Але, у будь-якому разі, незалежно від того, обрав віритель судовий чи позасудовий спосіб захисту свого порушеного матеріального права, тривалість примусової чи добровільної реалізації його охоронних повноважень не підпадає під вплив давнісного інституту.

Як бачимо, існує проблема розмежування охоронних строків, надавши різних визначень та правового забезпечення періодам реалізації охоронного правовідношення, котре виникає внаслідок та в момент правопорушення, та елементу даного права – позовному домагання, здійснення якого забезпечує належний результат із застосуванням державного примусу. Але, на жаль, на цьому проблема не закінчується. Мусимо зазначити, що в нашому цивільному законодавстві окремі регулятивні повноваження прописані таким чином, що строки їхньої реалізації часто виглядають як строки захисту права [4, с. 21]. Значною мірою це спричинено невдалим нормативним забезпеченням, в результаті якого загальні правила, притаманні регулюванню перебігу давнісних строків, застосовуються для строків існування регулятивного права, і навпаки.

Так, у низці чинних нормативних документів регламентується подальший порядок виконання простроченого зобов'язання. Скажімо, Статутом залізниць України встановлено обов'язок перевізника додатково виділити засоби перевезення протягом наступного періоду, якщо з його вини відбулося недовантаження в попередньому періоді (ст. 19 Статуту) [5]. Подібне правило становить собою не що інше, як покладання на неналежно виконавшого свій обов'язок боржника вчинення певних дій щодо усунення скоєного ним порушення. Фактично, це той самий обов'язок, який входить до складу охоронного матеріального правовідношення. Та, згідно з загальними принципами цивілістики, даний обов'язок виникає при будь-якому порушенні права і не потребує додаткового нормативного оформлення. Більше того, законодавче встановлення строків виконання простроченого обов'язку не сприяє захисту права, а навпаки – перешкоджає, оскільки за загальним правилом потерпілий може вимагати негайного усунення порушення. Так, при невиконанні боржником обов'язку передати кредиторів у власність індивідуально визначену річ кредитор має право вимагати негайного її передання відповідно до умов договору (ст. 620 ЦКУ). У даному ж випадку, прокоментована норма законодавства, котра за своїм зовнішнім проявом має квазірегулятивний характер, а за реальною сутністю є охоронно-правовим способом захисту порушеного права, насправді, перешкоджає (шляхом відтермінування початку дії охоронного відношення та позовної давності) своєчасному здійсненню правового захисту.

За загальними правилом, у результаті правопорушення у праволодільця виникає право вимагати від порушника виконання охоронного цивільного відношення. Порядок поведінки порушника суб'єктивного права в межах даного відношення теж відомий. Він повинен виконати обов'язок, що є елементом охоронного зобов'язання: вчинити діяння щодо усунення порушення або зазнавати примусового впливу юрисдикційних органів. Тому законодавчо регламентувати вказану поведінку немає потреби. В іншому разі мали б право на існування, наприклад, норми, що регулюють порядок подальшого виконання простроченого обов'язку усунути порушення і т. п.

Запровадження вказаного механізму юридичного регулювання порядку виконання простроченого зобов'язання має ще й ту ваду, що воно не вирішує питання про належне виконання обов'язку. Адже, навіть якщо боржник виконає в строк та в повному обсязі свій охоронно-правовий обов'язок, регулятивне право все одно буде порушеним, що дасть можливість кредиторів пред'являти вимоги про його захист іншими способами, наприклад, шляхом відшкодування збитків. З іншого боку, невиконання обов'язку усунути порушення не повинне тягти додаткові санкції для боржника порівняно з тими, можливість застосування яких виникла після порушення регулятивного права.

Прийнято вважати, що характерною ознакою охоронних правовідносин, котра відмежовує їх від регулятивних, є застосування давнісних строків. Задавнювання матеріальних прав вимоги не притаманне регулятивним зобов'язанням [6, с. 20], цей механізм стосується лише домагань [7, с. 263]. Як основний наводиться той аргумент, що початок перебігу давнісного строку та механізми його регулювання починають діяти тільки після порушення суб'єктивного права. Насправді, то лише поверхова оцінка, реальний стан речей виглядає не так однозначно. Звісно, у цивілістиці є певна термінологія, дефініційний апарат, які на теоретичному рівні використовується задля кваліфікації тих чи інших проявів матеріального правовідношення. Так, поняття «давнісні строки» переважно вживається як синонім позовної давності і означає тривалість

існування суб'єктивного права на позов у матеріальному сенсі (домагання). Але це зовсім не означає, що за давнюють лише охоронні права.

Взагалі, визначення «задавнення» означає погашення певного суб'єктивного права із впливом відведеного для його існування часу. З темпоральної точки зору, будь-яке матеріальне суб'єктивне право, не залежно від того, має воно регулятивний чи охоронний характер, погашається із закінченням періоду його здійснення. Скажімо, регулятивне право ліцензіата на використання у певний спосіб чужого твору припиниться (погаситься) із закінченням строку, на який це право надавалося. Погаситься зі впливом встановленого в договорі періоду і регулятивне право замовника за договором підряду вимагати виконання робіт (у разі прострочення зобов'язання підрядником виникне нове відношення – охоронного змісту). Точно так же мусить за давнитися й охоронне повноваження на позов у матеріальному сенсі після спливу позовної давності. Виняток становлять лише суб'єктивні права особи, для яких законом чи угодою контрагентів такого строку не встановлено. Наприклад, закон не визначає тривалості охоронного зобов'язання, а відтак і права вірителя, яке входить до його змісту, якщо його реалізація відбувається у несудовому порядку. В своїх працях ми неодноразово вказували на хибність подібного підходу законодавця [8, с. 184-185]. Таким чином, за великим рахунком, відмінностей між різними суб'єктивними правами, які обмежені в часі, за ознакою їх задавнення немає. Всі вони із закінченням встановленого для їхнього здійснення часу погашаються (припиняються, задавнюються). Інша річ, що у цивілістичній доктрині прийнято казати, як правило, про задавнення охоронно-правових вимог, тобто домагань, обмежених давнісними строками (позовною давністю). Якщо у нас і є певні заперечення термінологічного характеру, то вони не на часі. Але за будь-яких умов дослідники даного питання, правозастосовці не повинні забувати про певну умовність такого обмеженого застосування терміну «задавнення».

Здавалося б, набагато простіше, ніж за ознакою погашення права, проводити вододіл між регулятивними та охоронними відносинами, виходячи із наслідків спливу строків, що обмежують їхнє існування в часі. Досить поширеною є теза, відповідно до якої прострочення здійснення регулятивного права призводить до виникнення права на захист (в межах нового охоронного зобов'язання), тоді як сплив позовної давності таких наслідків не має [9, с. 109]. З даним постулатом можна погодитися лише частково. Дійсно, пропуск уповноваженою на позов особою позовної давності припиняє домагання, і ніяких інших захисних механізмів взамін, здавалося б, не виникає. Та такий підхід, насправді, не ґрунтується на реальній сутності охоронних взаємодій, які виникають у разі порушення суб'єктивного права. Річ у тім, що підлягають порівнянню однопорядкові явища, котрі певною мірою стосуються відмінних за змістом, але схожих категорій матеріального обороту. Коли виходити з даної тези, то слід обрати об'єктами порівняння темпоральні чинники, що забезпечують тривалості регулятивного та охоронного повноважень їхніх носіїв. Останні, дійсно, мають схожий характер: цивільному суб'єктивному праву вірителя обов'язково кореспондує певне діяння зобов'язаного суб'єкта. Обидва з вказаних взаємин, і регулятивного, і охоронного порядку, спрямовані на реальне здійснення відповідного суб'єктивного права.

Що ж стосується матеріального права на позов, то воно, як уже неодноразово згадувалося, є елементом охоронно-правового відношення. Реалізація даного права спрямована на отримання судового захисту порушеної регулятивної правомочності і, таким чином, досягнення результату стосовно примусового здійснення охоронного права. Реалізація домагання відбувається шляхом вчинення односторонньої дії та спрямоване на виникнення іншого повноваження – отримання державного примусу. В певному розумінні – це звичайне секундарне право [10, с. 209-214]. Адже здійснення вказаного права спрямоване на розпорядження ним з метою отримання чи зміни певних правових наслідків, а нереалізація його не породжує права на позов [11, с. 7-8]. Тож, якщо і порівнювати строки здійснення регулятивних суб'єктивних прав особи та тривалість позовного домагання, то це треба робити за тими чинниками, котрі є спільними їхніми темпоральними ознаками, скажімо, щодо підстав виникнення, обчислення тощо. Тоді як вказаний вище критерій порівняння даних строків (настання чи ненастання охоронної можливості для носія у разі своєчасного нездійснення свого матеріального права) не є показовим.

Дійсно, у разі прострочення виконання зобов'язання регулятивне відношення припиняється, погашаються відповідні права та обов'язки його учасників. При цьому, важливим фактором, котрий визначатиме подальшу долю даного погашеного повноваження, буде наявність чи відсутність правопорушення, як підстави для наступного регулювання. Коли прострочення реалізації суб'єктивного права було викликане неправомірною поведінкою зобов'язаного суб'єкта, виникає інше – охоронне відношення, до складу якого можуть входити різноманітні повноваження суб'єкта порушеного права, котрі мають захисний характер. Це і є наслідком порушення регулятивного права. Управнена за охоронним правовідношенням особа може обрати різні способи захисту, одним із них є судовий. Якщо вона хоче застосувати саме його, то вправі це

зробити, реалізувавши упродовж встановленого строку (позовної давності) своє суб'єктивне матеріальне право на домагання. Пропуск строку чинності вказаної правомочності тягне той наслідок, що судовий захист порушеного матеріального права стає неможливим [12, с. 535-536], хоча охоронне право особи це не припиняє, воно продовжує існувати без здатності до примусового здійснення.

Такий наслідок детерміновано самою юридичною природою матеріального права на позов: можливість отримати судовий захист обмежена певним строком. Утім, зазначений результат закінчення давнісного перебігу – втрата примусової властивості охоронним правом – отримується лише у разі нереалізації домагання вірителем з власної ініціативи. Коли ж цьому наслідку сприяла неправомірний поведінка боржника (як відомо, останній має зносити односторонні дії кредитора щодо пред'явлення позову), який, наприклад, перешкодив пред'явленню домагання, право на судовий захист не погаситься. Такий захист буде здійснено компетентним державним органом шляхом застосування примусу до несправного боржника навіть попри те, що домагання було пред'явлене після спливу строку своєї чинності (ч. 5 ст. 267 ЦКУ). Тож вказана відмінність між регулятивними та охоронними зобов'язальними взаєминами обумовлена їхньою різною юридичною суттю.

З проведеного дослідження можемо зробити певні **висновки**. Регулятивні та охоронні цивільні матеріальні відносини розрізняються за різним способом темпорального опосередкування. Зокрема регулятивне право припиняється внаслідок закінчення строку зобов'язання. Початок, перебіг та сплив позовної давності не мають впливу на тривалість регулятивного суб'єктивного права. Тоді як охоронне існує, як правило, від моменту порушення регулятивного зобов'язання. За чинним законодавством тривалістю не обмежене. В свою чергу, позовне домагання є лише одним з елементів охоронного правовідношення і характеризує можливість примусового виконання обов'язку боржником, що вчинив порушення, за допомогою за діяння державних юрисдикційних органів. Сплив позовної давності ставить під загрозу лише судовий захист порушеного права, але не припиняє здатність особи отримати захист у інші способи. Відтак, задоволення вимоги не припиняє саме охоронно-правове відношення.

Список використаних джерел:

1. Луць В.В. Строки і терміни в новому Цивільному кодексі України. Юридична Україна. 2003. №11. С. 3-8.
2. Грибанов В.П. Сроки в гражданском праве. М.: Знание, 1967. 49 с.
3. Шовкова О.В. Позовна давність як різновид цивільно-правових строків. Автореф. .... дис.. канд. юрид. наук. Харків, 2008. 19 с.
4. Гуйван П.Д. Порівняльні характеристики окремих строків і позовної давності. Підприємство, господарство і право. 2015. № 6. С. 20-24.
5. Про затвердження Статуту залізниць України. Постанова Кабінету Міністрів України № 457 від 6 квітня 1998 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/457-98-%D0%BF/page>
6. Крашенинников Е.А. Понятие и предмет исковой давности. Ярославль, 1997. 86 с.
7. Brox H. Allgemeiner Teil des burgerlichen Gesetzbuchs. 8 Aufl Koin; Berlin, Bonn, Munchen, 1984. 380 S.
8. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві. Монографія. Харків: Право, 2014. 632 с.
9. Лебедева К.Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков: дис. ... канд.. юрид. наук. Томск, 2003. 243 с.
10. Гринько П.О. Теорії секундарних права у доктрині цивільного права. Вісник академії правових наук України. 2010. № 2. С. 207-216.
11. Thon, A. Rechtsnorm und subjektives Recht. Weimar, 1887. 282 s.
12. Белов В.А. Гражданское право: Общая часть: Учебник. М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. 639 с.